

EDÍCIA CIVILIZÁCIA

GEORGE MONBIOT

AKO Z TOHO VON

Nová politika pre svet zmietaný krízami

Ekonomický rast ako ho chápeme v súčasnosti nie je za žiadnych okolností kompatibilný s ochranou planéty a života na nej. Mohli by sme tiež povedať, že ekonomický rast nie je kompatibilný so zachovaním prosperity ľudstva.

premedia

POLITICKÉ MYSLENIE

premedia

GEORGE MONBIOT
AKO Z TOHO VON

Z angličtiny preložila Martina Jergová

George Monbiot
AKO Z TOHO VON

Out of Wreckage © George Monbiot, 2017
Translation © Martina Jergová, 2020
Slovak edition © Vydavateľstvo Premedia, 2020
All rights reserved
ISBN 978-80-8159-908-8

*Rebecce, Hanne a Marthe
s láskou a v nádeji na lepší svět.*

Štáty a národy sú do značnej miery hlavne príbehmi, o ktoré sa opierajú. Ak sú to klamstvá, budú musieť znášať ich následky. Ak sa v týchto príbehoch vyrovnávajú so svojimi pravdami, oslobodia svoje dejiny a budú prevítať.

Ben Okri, *Ako byť slobodný*

OBSAH

1	Príbeh dneška	11
2	Nedobrovoľné publikum	33
3	Nehľadme do minulosti	43
4	Odcudzenie	53
5	Spolupatričnosť	67
6	Naša ekonomika	85
7	Formovanie ekonomiky	101
8	Naša politika	117
9	Ako to uskutočniť	143
	Záver	157
	Poznámky	165

1

PRÍBEH DNEŠKA

Nemôžete vziať niečí príbeh bez toho, aby ste ho nahradili iným. Nestačí kritizovať starý naratív, nech je akokoľvek zastaraný či znevážený. Zmena nastane len vtedy, ak ho nahradíme novým. Ak prídeme so správnym príbehom a naučíme sa, ako ho podať, zasiahne mysle ľudí naprieč politickým spektrom. Rozprávači príbehov vládnu svetu.

Starý svet, ktorý sa kedysi zdal byť stabilný či dokonca nemenný, sa rozpadá. Začala sa nová éra – plná hrozieb, ak nezareagujeme správne; plná nádejí, ak sa chopíme príležitosti. Či budú systémy, ktoré vzniknú z tohto štiepenia lepšie, alebo horšie ako súčasné zriadenie, bude závisieť od našej schopnosti prísť s novým príbehom – príbehom, ktorý je ponaučením z minulosti, zasadzuje nás do prítomnosti a povedie nás do budúcnosti.

Sila príbehu

Príbehy nám pomáhajú orientovať sa vo svete. Umožňujú nám interpretovať jeho komplexné a protichodné signály. Všetci máme rozprávačský inštinkt – vrodenu vlastnosť počúvať o tom, kto sme a kam patríme. George Marshall vo svojej knihe *Don't Even Think*

About It (Ani na to nemysli) vysvetľuje, že „príbehy plnia dôležitú kognitívnu funkciu: sú prostriedkom, ako emočný mozog dáva zmysel informáciám zozbieraným racionálnym mozgom. Ľudia síce uchovávajú informácie vo forme údajov a čísel, ale to, v čo veria, sa formuje na základe príbehov“.¹ Keď sa stretneme so zložitým problémom, nehľadáme len konzistentné a vierohodné fakty, ale aj konzistentný a zrozumiteľný príbeh. Keď sa sami seba pýtame, či niečo „dáva zmysel“, „zmyslom“, ktorý hľadáme, nie je racionalita, ako ju vnímajú vedci a filozofi, ale vernosť príbehu. Reflektuje príbeh, ktorý práve počúvam, moje očakávania o svete a o správaní ľudí? Dáva zmysel ako celok? Má formu, akú príbehy bežne mávajú?

George Marshall na základe pokusov ukazuje, že aj keď ľudia vedia, že je niečo fiktívne, budú ochotní tomu veriť, ak to tvorí dobrý príbeh a ak ho počuli dostatočne často. Pokusy vyvrátiť takéto príbehy ich len posilnia, keďže aj dôkazy o nepravdivosti daného príbehu sú do istej miery jeho opakovaním. Pri tvrdení: „Nie je pravda, že útok na Svetové obchodné centrum v New Yorku zorganizovala tajomná skupina amerických politikov“, tí, čo veria opaku, počujú „útok na Svetové obchodné centrum v New Yorku zorganizovala tajomná skupina amerických politikov“. Slovné spojenie „nie je pravda, že...“ zaväži menej než známy príbeh, ku ktorému je pripojené.

Fakty, akokoľvek dobre overené, nemajú silu vyvrátiť alebo odstrániť silný príbeh. Jedinou odozvou, ktorú pravdepodobne vyvolajú, je rozhorčenie – ľudia často s hnevom popierajú fakty, ktoré nie sú v súlade s „pravdivým“ príbehom udomácneným v ich mysliach.

Jediná vec, ktorá môže nahradiť príbeh, je príbeh.

Efektívne príbehy zvyčajne obsahujú isté spoločné prvky. Sú jednoducho pochopiteľné. Môžeme ich stručne zhrnúť a sú rýchlo zapamätateľné. Sú vnútorne konzistentné. Týkajú sa špecifických ľudí či skupín. Je v nich priama spojitosť medzi príčinou a následkom. Opisujú postupný vývoj – od úvodu cez jadro až k záveru. V závere sa vyrieši situácia zo začiatku – s riešením, ktoré je pozitívne a inšpirujúce.

Sú príbehy, ktoré sa opakujú naprieč históriou a kultúrami. Tak napríklad – príbeh o hrdinovi, ktorý sa vydá na výpravu, stretne ho nebezpečenstvo (často vo forme nejakej obludy), prekoná ho napriek

vysokej nepravdepodobnosti a získa slávu, moc alebo porozumenie, je spoločný pre kultúry po celom svete, hoci niektoré nikdy nemohli mať kontakt s ostatnými. Odyseus, Beowulf, Sindibád, Sigurd, Cú Chulainn, Ardžuna, svätý Juraj, Lạc Long Quân a Glooskap sú všetci variantom tohto univerzálneho hrdinu. Naše mysle nie sú teda naložené na hocaké príbehy, ale najmä na tie, ktoré majú špecifickú vnútornú štruktúru.

V politike sa opakovane vyskytuje príbeh, ktorý upútava našu pozornosť. Znie takto:

Zlé sily ovládli krajinu, priniesli zmätok a pôsobia proti záujmom ľudu. Hrdina – môže ním byť jedna osoba alebo skupina ľudí – sa postaví proti tomuto neporiadku, bojuje proti zlým silám, navzdory všetkému ich porazí a prinavráti do krajiny poriadok.

Príbehy s takouto štruktúrou vedia byť natoľko silné, že prekonajú všetko, čo bolo pred nimi – dokonca aj naše základné hodnoty. Vezmime si napríklad dva celosvetovo obľúbené a pretrvávajúce príbehy – *Pána prsteňov* a *Narniu*. Obidva vyzdvihujú hodnoty, ktoré boli uznávané v stredoveku, no dnes sú bežne považované za odpudivé. Chaos je v týchto príbehoch reprezentovaný odobratím moci právoplatným kráľom alebo ich nasledovníkom; opätovné nastolenie poriadku závisí od prinavrátania tejto moci. Na konci príbehu sa tešíme zo znovunastolenia autokracie, zo zničenia priemyslu a v prípade *Narnie* dokonca z víťazstva božského práva nad sekulárnou mocou.

Ak by tieto príbehy vyzdvihovali hodnoty, v ktoré verí väčšina ľudí – demokraciu, nezávislosť, priemyselný pokrok –, rebeli by boli hrdinovia a dediční panovníci zločinci. Prehliadame tento konflikt s našimi hodnotami, pretože oba príbehy disponujú presne tou narátičnou štruktúrou, na ktorú je naša myseľ nastavená. Fakty, dôkazy, hodnoty, presvedčenia – príbehy zvíťazia nad všetkým.

Hrdinovia a zločinci

Dva najúspešnejšie politické príbehy 20. storočia – ktoré prežili až do 21. storočia – sú navzájom celkom odlišné, no majú rovnakú naratívnu štruktúru.

Sociálnodemokratický príbeh vysvetľuje, že svet upadol do nerovnováhy – v podobe Veľkej hospodárskej krízy – pre sebecké správanie nenásytnej elity. Následkom toho, že elita mala pod kontrolou tak svetové bohatstvo, ako aj politický systém, sa pracujúci ľud ocitol v chudobe a neistote. Pracujúci ľudia sa zjednotili a spoločne bojovali za svoje záujmy, podarilo sa im prevziať moc z rúk elít a nimi neprávom nazbierané bohatstvo rozdelili všetkým. Poriadok a stabilita sa vrátili vo forme ochraňujúceho, paternalistického štátu, investujúceho do verejných projektov zameraných na verejné blaho, generujúce bohatstvo zaručujúce blahobytnú budúcnosť pre všetkých. Obyčajní ľudia – hrdinovia príbehu – zvíťazili nad svojimi utláčateľmi.

Neoliberálny príbeh vysvetľuje, že neporiadok nastal v dôsledku kolektivistických tendencií všemocného štátu, evidentných najmä v hrôzach stalinizmu a nacizmu, ale viditeľných vo všetkých formách štátneho plánovania a všetkých pokusoch o sociálny poriadok. Kolektivismus ničí slobodu, individualizmus a príležitosti. Podnikatelia hrdinovia však oživilo spásanosný trh, bojovali s vnútenou konformitou a oslobodili spoločnosť od zotročenia štátom. Poriadok sa obnovil vo forme voľného trhu, bohatstva a príležitostí, garantujúc prosperujúcu budúcnosť pre všetkých. Obyčajní ľudia, oslobodení hrdinami tohto príbehu – slobodu hľadajúcimi podnikateľmi – víťazia nad svojimi utláčateľmi.

V nasledujúcich dvoch kapitolách ukážem, ako sa oba príbehy dostali do problémov, narážajúc na prekážky, ktoré – ak by svetu vládli fakty a dôkazy – by nás prinútili tieto doktríny buď zásadne upraviť, alebo od nich upustiť. Pretože ich naratív je silný a my sme nedokázali prísť s efektívnymi alternatívnymi príbehmi, ešte sa ich nepodarilo nahradiť. Fakty sa zmenili, no naše mysle nie.

Ak chceme súčasnú situáciu vyriešiť radšej podobrom než v zlom, potrebujeme nový príbeh. Našou úlohou je vytvoriť taký, ktorý bude verný faktom, našim hodnotám a naratívnej štruktúre, na ktorú sme naladení.

Zvuk ticha

Ako mnohí ľudia, ktorí sa usilujú o veľkorysú a inkluzívnu politiku, aj ja som s nastraženými ušami čakal práve na takýto príbeh, na fanfáry ohlasujúce jeho príchod, aby sme mohli spoločne kráčať k lepšej budúcnosti. Avšak čakanie pretrváva. Väčšina hlavných politických strán len mierne pozmeňuje už existujúci naratív. Preto často pôsobia slabo, nezapálene, vyčerpane.

Na rozdiel od tradičných politických strán majú ľudové hnutia opačný problém. Tisíce úlomkov príbehu volajú po tom, aby ich bolo počuť, čo spôsobuje, že bežný človek to vníma ako nezrozumiteľnú kakofóniu. Bez súvislého a ustáleného príbehu tieto hnutia zostávajú reakcionárske, rozpoltené a neisté, pod stálou hrozbou vyhorenia a straty ilúzií.

Zúfalstvo je stav, v ktorom sa ocitneme, keď zlyhá naša predstavivosť. Ak nemáme žiadne príbehy, ktoré opisujú prítomnosť a ukazujú nám cestu do budúcnosti, mizne nádej. Politické zlyhanie je teda zlyhaním predstavivosti.

Bez nového príbehu – pozitívneho a prinášajúceho návrhy, nie spiatočnickeho a oponujúceho – sa nezmení nič. S novým príbehom sa zmení všetko.

Ak chceme vymyslieť príbeh obnovy, ktorý nás spojí a zmobilizuje, musíme najprv identifikovať hodnoty a princípy, ktoré ním chceme vyzdvihnúť. Príbehy totiž propagujú názory, ktoré sú v ich jadre.

Nehovorím tým, že tí, čo čítali či videli *Pána prsteňov*, vyskočia z kresla kričiac „Chceme späť feudalizmus!“ *Pán prsteňov* nevznikol, aby vyburcoval politickú zmenu a, pokiaľ viem, doposiaľ sa ho na nastolenie absolutizmu nikto použiť nepokúsil. Ak však príbehy vznikajú a šíria sa s politickým účelom, majú moc zmeniť či upevniť naše hodnoty. Aj tie najabsurdnejšie doktríny môžu znieť ako bežný zdravý rozum, ak sa zakomponujú do podmanivého príbehu, čo zistili aj Lenin, Hitler, Georges Sorel, Gabriele D'Annunzio či Ayn Randová.

Neschopnosti prísť s novým príbehom sa vyrovnáva rovnako význačný nedostatok – neschopnosť určiť a popísať hodnoty a zásady, ktoré by našu politiku mohli ovplyvniť.

Poznaj svoje hodnoty

Hodnoty sú základom efektívnej politiky. Reprezentujú dôležitosť, ktorú kladieme na základné aspekty života, poskytujúc návod na to, čo považujeme za dobré a užitočné. Často sa dajú vyjadriť jedným slovom.

Niečie dominantné hodnoty môžu byť napríklad múdrosť, sila, úprimnosť a sloboda. To však neznamená, že neuznáva žiadne iné hodnoty – toľž nie, že tieto hodnoty dodržiava neustále – znamená to len, že tieto ciele považuje za najdôležitejšie.

Naše hodnoty sa zvyknú sústrediť okolo dvoch pólov.² Sociálni psychológovia ich niekedy označujú ako vnútorné a vonkajšie. Hodnoty sústrediacie sa okolo vnútorných pólov sa prejavujú v súcite, vlúdnosti a spolupatričnosti ku všetkým živým tvorom vrátane seba samého.³ Vonkajšie hodnoty sa prejavujú túžbou po sebazdokonaľovaní, napríklad získaním statusu či moci.

Ľudia s prevládajúcimi vnútornými hodnotami dokážu ľahšie prijať samých seba takých, akí sú, vytvárať pevné, dôverné väzby a pociťujú silnú túžbu pomáhať ostatným. Sú naklonení empatii, porozumeniu a nezávislému mysleniu a konaniu. Výskum zo sedemdesiatich krajín naznačuje, že vnútorne motivovaní ľudia sú viac otvorení zmene, viac sa zaujímajú o základné práva a rovnosť a majú silnejšiu túžbu chrániť a opatrovať ľudské bytosti a prírodu než ľudia s primárne vonkajšími hodnotami.⁴

Keď sa ľudí opýtame, na čom im záleží, väčšina vyzdvihne vnútorné hodnoty ako komunita, priateľstvo a rovnosť.⁵ Prieskumy medzi deťmi i dospelými ukazujú, že hodnota najčastejšie považovaná za najdôležitejšiu je láskavosť, čiže akási dobrosrdečnosť, keď nám záleží na životoch ľudí, ktorých poznáme a na ich ochrane.⁶

Menšia skupina jedincov s vonkajšími hodnotami je viac zameraná na prestíž, spoločenské postavenie, slávu, moc a bohatstvo. Silnou motiváciou je pre nich vidina individuálnej odmeny a chvály. Pramálo sa zaujímajú o spoluprácu či komunitu. Pre ľudí, zastávajúcich tieto hodnoty sú typické vyššie hladiny stresu, častejšie úzkosti, hnev, závisť, nespokojnosť a depresia, čo menej platí u ľudí zastávajúcich vnútorné hodnoty.⁷

S týmito hodnotami sa nerodíme. Formujú sa sociálnym prostredím, v ktorom žijeme, podnetmi a reakciami od ostatných členov

spoločnosti a príbehmi, ktoré hovoríme sami sebe a medzi sebou. Formuje ich tiež politické prostredie.⁸ Ak niekto žije v krutom a chamtivom politickom systéme, môže to začať považovať za čosi normálne, vžiť sa s tým a absorbuje dominantné tendencie tohto systému ich premení na svoje vonkajšie hodnoty. To následne môže umožniť vznik ešte horších a ovládajúcejších politických systémov.

Ak, naopak, ľudia žijú v krajine, kde nikto nemôže „spadnúť cez palubu“, kde sú spoločenské normy charakterizované vľúdnosťou, empatiou, komunitou a oslobodením od nedostatku a strachu, ich hodnoty budú pravdepodobne inklinovať k tým vnútorným. Tento proces je známy ako *policy feedback* – politická spätná väzba, alebo hodnotové ozubené koliesko.

Či sa ľudia budú, alebo nebudú zapájať do verejného života, ovplyvňuje aj to, ako vnímajú dominantné hodnoty svojej kultúry. Výskum nadácie *Common Cause* (Spoločný záujem) odhaľuje, že ak ľudia vnímajú ostatných ako orientovaných primárne na vonkajšie hodnoty, je vyššia pravdepodobnosť, že nepôjdu voliť.⁹

Ak politické strany čiastočne či úplne upustia od svojich hodnôt a privlastnia si hodnoty, frázy a príbehy svojich oponentov (ide o tzv. trianguláciu), zmenia tak politické prostredie, v ktorom pôsobia. Ako kvasinky v sude s pivom – vytvárajú toxické prostredie, ktoré ich nakoniec zabije.

Ak je našim cieľom vytvoriť lepší svet, mali by sme do politického príbehu, ktorý rozprávame, zahrnúť vnútorné hodnoty podporujúce tento cieľ: empatiu, porozumenie, spolupatričnosť, akceptáciu samého seba, nezávislé myslenie a konanie.

Tí, ktorí propagujú tento príbeh, by mali poznať svoje hodnoty a bez váhania či hanby byť schopní ich vysloviť. Týmto prispejú k vytvoreniu spoločenského prostredia, ktoré pomáha ich úsiliu a obracia tým ozubené koliesko hodnôt správnym smerom. Toto ovládajú mnohí nábožensky založení ľudia a môže to pomôcť vysvetliť, ako niektoré náboženstvá prežili niekoľko tisícov rokov.

Efektívne náboženské naratívy, rovnako ako efektívne politické naratívy, sú často príbehmi obnovenia. Hovoria, že ak sa budeme držať viery a náboženských hodnôt, budeme spasení – obnoví sa

poriadok vo svete či v duši človeka.¹⁰ Ponaučenie, ktoré si politika má od náboženstva vziať, je nasledovné: určiť si hodnoty a šíriť ich prostredníctvom silných naratívov.

Poznaj svoje princípy

Hodnoty sú podkladom pre princípy, ktoré z nich vyplývajú. Politické princípy tvoria úplný základ politickej filozofie. Popisujú, v akom svete by sme chceli žiť. Musia byť vyjadrené jasne a otvorene, aby sa mohli vysvetľovať a šíriť s hrdosťou a presvedčením.

S pomocou niekoľkých svojich politicky angažovaných priateľov som zostavil zoznam princíпов, ktoré by mohli pomôcť ovplyvniť nový politický príbeh.

Princípy

1. Chceme žiť vo svete, kde vládnu empatia, rešpekt, spravodlivosť, šľachetnosť, odvaha, hravosť a láska.
2. Chceme žiť vo svete riadenom úprimnými úsudkami, vytvorenými na základe vierohodných a transparentných dôkazov.
3. Chceme žiť vo svete, kde nikto netrpí hmotnou núdzou, pričom nie sú ohrozené ostatné živé organizmy ani prosperita budúcich generácií.
4. Chceme žiť vo svete, kde plody našej práce a zdroje, ktoré využívame, sú rovnomerne rozdelené a cieľom ekonomiky je zaručiť všeobecné blaho.
5. Chceme žiť vo svete, kde všetci ľudia majú rovnaké práva, v teórii i v praxi.
6. Chceme žiť vo svete, kde má každý pocit bezpečia a istoty a vie, že niekomu na ňom záleží.
7. Chceme žiť vo svete, kde všetci – nezávisle od toho, kde sa narodili – môžu byť hrdí na svoje okolie, v ktorom sa slobodne zúčastňujú na živote komunity.
8. Chceme žiť vo svete, ktorý hrdo a súdržne pomáha ľuďom v núdzi vrátane tých, ktorí unikajú pred nebezpečenstvom a prenasledovaním zo zahraničia.

9. Chceme žiť vo svete, kde bujná príroda poskytuje útočisko pre hojné a rozmanité živočíšstvo a pre ľudí hľadajúcich únik zo zhonu bežného života.
10. Chceme žiť vo svete so spravodlivým a plne reprezentatívnym politickým systémom, v ktorom sa každý hlas počíta a každého hlas je počuť, a v ktorom sa výsledky nedajú kúpiť ani ináč zmanipulovať.
11. Chceme žiť vo svete, kde sa rozhodnutia prijímajú na náležitej úrovni, podporujúc tak demokratickú účasť a spolupatričnosť.
12. Chceme žiť vo svete, kde majú všetci prístup k informáciám potrebným na to, aby sa mohli zmysluplne a demokraticky rozhodovať, a v ktorom je politická debata úprimná, dostupná a inkluzívna.
13. Chceme žiť vo svete, kde je vzdelávanie zábavou, do ktorej sa deti rozličných schopností s nadšením zapájajú a dospelí majú chuť učiť sa počas celého života.
14. Chceme žiť vo svete, kde sú dobré bývanie, rýchla a efektívna zdravotná služba a dostatok zdravej stravy dostupné pre všetkých.
15. Chceme žiť vo svete, ktorý pomáha budovať bezpečnú, prosperujúcu a nezlošnú komunitu národov.
16. Chceme žiť vo svete, ktorý je otvorený novým myšlienkam a informáciám, a ktorý oceňuje kreativitu, výskum a objavovanie.

Spojenie

Politika, ktorá nedokáže jasne vyjadriť svoje hodnoty a zásady, ne necháva ľuďom nič, na čo by sa mohli naviazať – okrem pravidiel. Pravidlá by mali byť zasiaté v pôde princípov. Avšak rovnako ako kvety v záhone, aj pravidlá majú obmedzenú životnosť. Treba ich vymeniť, keď sa zmenia podmienky. Ak naša jediná väzba je k pravidlám, nutne sa pretrhne, len čo sa pravidlá zmenia. Následne si musíme vytvoriť nové väzby k novým pravidlám navrhovaným našou obľúbenou politickou stranou či hnutím.

Takéto väzby sa však v politike neformujú ľahko. Ak sa raz pretrhnú, často také ostanú navždy. Zachovanie politickej sily po niekoľko